

*Андрэй Вашкевіч (Гародня),
малодшы нав. супрацоўнік
Гарадзенскага дзяржаўнага
гісторыка-археалагічнага музеяю*

Да пытання аб узаемаадносінах Беларускай хрысціянскай дэмакратыі і Беларускай сялянска- работніцкай Грамады. 1925 – 1927 г.

У 1926 г. назіраўся найвышэйшы ўздым беларускага нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі. У пэўным сэнсе гэта быў год Беларускай сялянска-работніцкай Грамады, феномен якой яшчэ будзе вывучацца гісторыкамі, сацыёлагамі, палітэхнолагамі. У гісторыі БСРГ застаецца шмат надзвычай важных пытанняў без грунтоўнага вывучэння якіх нельга сказаць, чым была ў беларускай гісторыі гэтая партыя. Адным з такіх пытанняў з’яўляюцца ўзаемаадносіны БСРГ і Беларускай хрысціянскай дэмакратыі. У савецкай гістарыяграфіі яны разглядаліся тэндэнцыйна, у духу партыйных устаноў і газетных штампаваных канца 1920–1930-х гг., як правіла, без асвятлення канкрэтнага фактычнага матэрыялу. БСРГ была “рэвалюцыйнай дэмакратычна-радыкальнай партыяй”, якая змагалася за ўз’яднанне Заходняй Беларусі з БССР. БХД у сваю чаргу трапіла ў лік “буржуазна-нацыяналістычных арганізацый”. І гэта пры тым, што палітычныя праграмы партыяў былі практычна аднолькавыя, аднолькавым было і іх стаўленне да бягучага палітычнага моманту (напрыклад, да майскага перавароту). У дадзеным артыкуле праблема ўзаемаадносінаў будзе прааналізавана на падставе фактычнага матэрыялу.

У сярэдзіне 1920-х гг. Беларускі пасольскі клуб (БПК) апынуўся ў стане глыбокага ідэйна-палітычнага крызісу. Парламенцкая дзейнасць не прыносіла пажаданых вынікаў. На пярэдні план выходзіла масавая работа сярод насельніцтва. Па-сутнасці, існавалі два асноўныя варыянты развіцця падзеяў. Першы варыянт заключаўся ў захаванні адзінства БПК, разпрацоўцы праекту аўтаноміі Беларусі і стварэнні моцнай сялянскай арганізацыі. Яшчэ за некалькі месяцаў да стварэння БСРГ, у маі 1925 г. у “Віеіарускай Групцы” з’явіўся артыкул, дзе канстатавалася неабходнасць стварэння масавай беларускай палітычнай партыі: “Словам,

паводле нас, выхад з цяперашняга застарэўшага палажэння і Беларускага Клубу і агулам беларускага руху, знаходзіцца ў арганізацыі ўласнай, абавязковай на шырокія сялянскія беларускія масы. Прасьцей кажучы, мы за абнаўленьне беларускага руху, разумеючы яго, як вызваленне Беларускага Народу палітычнае, культурнае і сацыяльнае, ўважаем Беларускі Сялянскі Клясавы Саюз, які трэба стварыць безадкладна. І толькі такі Саюз Сялян Беларусаў, як арганізацыя, стоячы на ўласных нагах, мог-бы ў далейшай сваёй працы, прадусім разам з сялянствам літоўскім і ўкраінскім, а тады разам і з польскім змагацца за сваё поўнае вызваленне”¹.

Над рэалізацыяй іншага варыянту працавалі прадстаўнікі Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі, а таксама эмісары, што прысылаліся з Менску. Яны актыўна імкнуліся раскалоць БПК з мэтай “узьяць беларускі нацыянальна-вызваленчы рух пад сваё крыло”² і таксама стварыць масавую беларускую палітычную арганізацыю, але ўжо пад уласным кантролем. Стварэнне Пасольскага клубу Грамады стала вынікам такой дзейнасці.

З самага пачатку апазіцыю паслам Грамады склаў ксёндз Адам Станкевіч. Ён меў шчыльныя кантакты з Вацлавам Ластоўскім, у яго распараджэнні знаходзіліся даволі шматлікія хрысціянска-дэмакратычныя арганізацыі на месцах (яны, як правіла, існавалі ў форме неафіцыйных суполак, што дзейнічалі пры касцёлах, дзе працавалі ксяндзы-прыхільнікі БХД). Фабіян Ярэміч і Васіль Рагуля былі вядомыя галоўным чынам у сваіх родных мясцінах і не прадстаўлялі акрэсленай палітычнай ідэалогіі. Больш таго, В.Рагуля доўгі час лічыўся галоўным прэтэндэнтам на ролю правадыра Грамады. Гэта і дало падставу Браніславу Тарашкевічу ў пачатку 1926 г. сцвердзіць, што Ф.Ярэміч і В.Рагуля “паляўнічыя, што палююць за пасольскімі мандатамі, няздольныя нават з’арыентавацца ў найбольш простых грамадскіх ці палітычных пытаннях... На жаль за іх плячыма стаіць разумны і трывалы ў сваіх памкненнях кс. Станкевіч”³. У справах асабіста польскай паліцыі захавалася характарыстыка лідэра БХД: “Ён даўно змагаўся за пераўтварэнне рэлігійнага фактара ў адну з асноваў беларускага руху і ідэалогіі”.

Ксёндз Станкевіч імкнуўся да стварэння арганізацыі, што абаліравацца б на шырокія масы беларускага сялянства і імкнулася да палітычнага, культурнага і грамадскага вызвалення беларускага народу. Ён быў

¹ Krušyna M. Śukanie nowych daroh // Bielaruskaja Krynica. 1925. № 4. S.1-2 (тут і далей цытаты падаюцца з поўным захаваннем моўных асаблівасцяў арыгіналу – А.В.).

² Орехво Н.С. Дела и люди КПЗБ. Воспоминания. Минск, 1983. С. 71.

³ Centralne Archiwum Wojskowe (далей – CAW). Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2696.

супраць як пагаднення з камуністамі, так і з Незалежнай сялянскай партыяй (НСП). Як адно, так і другое пагадненне А.Станкевіч лічыў доказам таго, што беларуская ідэалогія зыходзіць з правільнай дарогі. Найважнейшай рысай, што адрознівала БХД ад БСРГ, было імкненне БХД да нацыянальнага і рэлігійнага вызвалення беларускага народу. Арганізацыя выступала і супраць бальшавікоў і супраць Польшчы. Яна не магла пагадзіцца з інтэрнацыянальнымі лозунгамі і атэзізмам камуністаў, паколькі засцерагалася новай расейскай няволі. Таксама не пагаджалася на пагадненне з Польшчай, паколькі лічыла, што Польшча імкнецца да поўнага закабалення і дэнацыяналізацыі беларусаў⁴.

Апроч негатыўнага стаўлення да камуністаў А.Станкевіч з восені 1922 г. знаходзіўся ў вельмі дрэнных стасунках з правадыром НСП С.Ваявудзкім, якога лічыў правакатарам. Не выключана, што менавіта доказамі ў правакатарскай ролі Ваявудзкага, правадыр БХД прыцягнуў на свой бок В.Рагулю.

У другой палове 1925 г. узаемаадносіны БПК і Клуба БСРГ былі спакойныя. “*Віеiaruskaja Krynica*” увогуле не закранала справу Грамады, а па сур’ёзных пытаннях адбываліся міжпартыйныя нарады. Так, яшчэ ў пачатку студзеня 1926 г. Браніслаў Тарашкевіч, Васіль Рагуля, ксёндз Адам Станкевіч, Аляксандр Уласаў і Сымон Рак-Міхайлоўскі абмяркоўвалі тактыку сумеснай барацьбы супраць прыняцця новага закону пра парцэляцыю і асадніцтва⁵.

Упершыню пра Грамаду “*Віеiaruskaja Krynica*” загаварыла толькі ў пачатку 1926 г. Аўтар артыкулу “Пашыраецца і паглыбляецца...”, нейкі *S.K-i* даў разгорнуты аналіз розных накірункаў беларускага руху. Увогуле большасць перадавіцаў у гэтай газеце друкавалася ў той час пад псеўданімамі *S.K-i* і *М.Крыўна*. *S.K-i* аднойчы згадаў аб сваім удзеле ў Першым Усебеларускім з’ездзе, таму гэта, хутчэй за ўсё, быў кс. Вінцэнт Гадлеўскі. Аднак, *М.Крыўна* мог быць кс. Адам Станкевіч, хоць не выключана і калектыўнае карыстанне псеўданімамі. Аўтар вышэйзгаданага артыкулу сцвердзіў, што Грамада разам з НСП “у сваёй ідэалогіі і кірунку прыбліжаецца да Маскоўскага прававернага камунізму і сялянскага камуністычнага інтэрнацыяналу”⁶.

18 студзеня 1926 г. у газеце з’явіўся артыкул пад назвай “Два камунізмы”, які варта лічыць квінтэсенцыяй поглядаў беларускіх хрысціянскіх дэмакратаў на Грамаду. Аўтар артыкулу гаварыў, што існуюць два камунізмы, палітычны і сацыяльны. Сацыяльны камунізм трымаецца на

⁴ Krótki zarys zagadnienia białoruskiego. Warszawa, 1928. S. 353-354.

⁵ Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (далей – БДАМЛіМ). Ф. 3, воп.1, адз. 195, арк. 17.

⁶ S. K-i. Pašyraecca i paŭhlyblaecca // *Bielaruskaja Krynica*. 1926. № 1. S. 2-4.

вучэнні Маркса і мае сваёй мэтай абагульненне ўласнасці новы сацыяльны лад. Аднак камуністы з Савецкай Расеі адышлі ад яго і зрабілі значныя палёгі для насельніцтва сваёй краіны. Заходнебеларускі сяляне не прымаюць сацыяльны камунізм і ставяцца да яго негатыўна. Палітычны камунізм выкліканы негатыўным стаўленнем беларусаў да Польшчы, якая не хоча вырашаць найбольш актуальных праблемаў насельніцтва, таму жыхары Заходняй Беларусі знадзей глядзяць на ўсход, дзе сяляне атрымалі зямлю і беларускую школу.

Гэты артыкул быў, па сутнасці, спробай падкрэсліць, што палітыка бальшавікоў у СССР хоць і можа выклікаць сімпатыю, аднак з'яўляецца хутчэй часовай і не можа быць асновай для безагляднага захаплення Савецкай Беларуссю⁷. “І тут і там ўсякі шчыры беларус відзіць, што “беларусізацыя” праводзіцца толькі для людскога вока і службыць спосабам, каб лягчэй дайсці да душы беларуса,” – сцвярджаў крыху пазней яшчэ адзін з аўтараў “Беларускай крыніцы”⁸.

Артыкулы далі пачатак газетнай палеміцы паміж БСРГ і БХД, якая працягвалася да канца 1926 г. Грамадоўская прэса асабліва хваравіта ўспрымала крытыку ў адрас БССР: “На чале “Віеіанускай Кrynіцы” і “Сялянскай нівы” стаяць паслы, якіх беларускі народ выбраў дзеля таго, каб яны казалі праўду перадусім аб тым, як жыве і што церпіць беларускае насяленне пад Польшчай. Здаецца-бу гэтым накірунку і павінны былі-б паслы рэдактары накіраваць свае сілы. Калі ў Польшчы тое і другое – блага, дык трэба паказваць, што можа быць і лепей, трэба тыкаць перад вочы свайго і польскага грамадзянства прыклады гэтага лепшага, калі яно дзе ёсць. Мы гэтак ёсць і робім. Але ксяндзоўска-“сялянская” прэса ідзе нейкім асаблівым шляхам: яна стараецца даводзіць нашаму народу, бышчам у другіх дзяржавах, дзе жывуць беларусы, ішчэ гарэй, чым у Польшчы”⁹.

Такая рэакцыя грамадоўцаў на крытыку сітуацыі ў БССР не выклікае здзіўлення. Функцыянеры КПЗБ асабліва ўважліва сачылі, каб у газетах БСРГ пастаянна падтрымліваўся міф аб Савецкай Беларусі як аб “беларускім доме”, і адразу адкідвалася ўсялякая, трэба сказаць, вельмі памярکوўная крытыка “Беларускай крыніцы” ў адрас БССР. Хаця грамадоўцы ў сваіх выказваннях часам і самі абганялі апекуноў-камуністаў, патрабуючы, напрыклад далучыць да БССР Смаленшчыну і Браншчыну і дэкларуючы, што прыйшоў час “падумаць аб аб’яднанні каля менскага цэнтру... усіх беларускіх тэрыторыяў на ўсходзе”¹⁰. Гэты і падобныя

⁷ S. K-i. Dwa kamunizmy // Bielaruskaja Krynica. 1926. № 2. S.1-2.

⁸ Bielaruskaja Krynica. 1926. № 12. S. 3.

⁹ У адкрытыя карты // Беларуская Ніва. 1926. № 18. С. 1-2.

¹⁰ Вялікая пара! // Беларуская Ніва. 1926. № 9. С. 1.

“глыбока апартуністычныя, глыбока памылковыя артыкулы”¹¹ выклікалі ў кіраўніцтве КПЗБ вялікае незадавальненне.

Варта адзначыць, што перад прадстаўнікамі польскіх палітычных партыяў Адам Станкевіч заўсёды займаў да БССР прыхільную пазіцыю. Каб пераканацца ў гэтым дастаткова пачытаць яго соймавыя выступленні, калі за празмернае выхваленне дасягненняў беларусізацыі ў БССР паслы з польскай “правіцы” неаднаразова заклікалі яго ехаць у “Саўдэпію”. Думаю, тлумачыць апраўданасць такой палітыкі не трэба. Адам Станкевіч заклікаў беларусаў празмерна не захапляцца БССР і адначасова карыстаўся беларусізацыяй як важкім аргументам перад польскімі шавіністамі.

Разам з прапагандай БССР як “беларускага дому”, адной з галоўных задачаў, якую паспяхова выконвалі паслы Грамады, было стварэнне ім прыхільнай грамадскай думкі ў Заходняй Беларусі адносна роспуску ўраду БНР, які адбыўся ў кастрычніку 1925 г. у Берліне. Грамадоўская прэса граміла беларускіх эмігранцкіх дзеячаў Вацлава Ластоўскага, Пятра Крэчэўскага, Тамаша Грыба, якія не падтрымалі рашэнне аб ліквідацыі БНР і абвінавачвала іх у расколе беларускага руху.

Пытанне аб адносінах да спробы аднаўлення БНР абмяркоўвалася Віленскім БНК. Адам Станкевіч актыўна выступіў у падтрымку П.Крэчэўскага. Ён “сцвердзіў, што безагляднае падпарадкаванне камуністам знаходзіцца ў супярэчнасці з рашэннем 25.ІІ.1918 г., пахваліў [з пэўнымі агаворкамі – *А.В.*] імкненне П.Крэчэўскага да стварэння самастойнай беларускай дзяржавы і прызнаў, што ён стаіць на стражы згаданага незалежнаскага рашэння”¹². Гэта была прынцыповая пазіцыя, якая грунтавалася ў першую чаргу на захаванні ідэі БНР як сімвала незалежнасці Беларусі. Грамадоўцы і прыхільныя да іх асобы (у тым ліку Радаслаў Астроўскі і Антон Луцкевіч) прынялі рашэнне ніяк не адзначаць восьмую гадавіну незалежнасці¹³.

Публічнае святкаванне адбылося толькі ў асяродку беларускіх хрысціянскіх дэмакратаў. 25 сакавіка пасля імшы ў касцёле св. Мікалая кс. А.Станкевіч выступіў з патэтычным казаннем, “у якім пераконваў, што сам Ісус Хрыстос плача над лёсам Беларусі, заклікаў класці прысягу, каб няўхільна імкнуцца да ажыццяўлення свайго нацыянальнага ідэалу Беларускай Незалежнай Народнай Рэспублікі”¹⁴. На фоне маўчання грамадоўскай прэсы гэтая прамова была асабліва паказальнай.

¹¹ Товін С.В. Друк Заходняй Беларусі. Мінск, 1974. С. 27.

¹² Krótki zarys zagadnienia białoruskiego. S. 328-329.

¹³ БДАМЛіМ. Ф. 3, воп.1, адз.з. 195, арк. 22.

¹⁴ САУ. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2696.

Дзейнасць Адама Станкевіча ў абароне ідэі БНР не абмяжоўвалася толькі прамовамі ў касцёле. Савецкія спеслужбы канстатавалі факт усталявання сувязяў паміж эмігрантамі-незалежнікамі і заходнебеларускімі дзеячамі: “Наблюдается трогательное единение Кричевского с Грибом с Селянским Союзом и хадеками. Эта в неко тором роде консолидация обращает на себя внимание и я думаю корни её надо искать в Вильно, где Еремич и ксёндз Станкевич, работая в тесном контакте, пытаются наладить и установить добрососедские отношения между Прагой, Ковно и Вильно”¹⁵. Каментуючы гэтае сцверджанне, трэба адзначыць, што стварыць супольны фронт беларускіх незалежніцкіх арганізацый не ўдалося. Вацлаў Ластоўскі ў пачатку 1927 г. пераехаў у Менск, а дзейнасць беларускіх супольнасцей у Празе і Коўне так і не выйшла на ўзровень масавай грамадска-палітычнай работы. Па-сутнасці, БХД, нягледзячы на ўсе ваганні сваёй палітычнай лініі, пад канец 1920-х г. засталася **адзінай беларускай палітычнай партыяй, што мела даволі значныя ўплывы сярод насельніцтва і пры гэтым выстаўляла незалежнасць Беларусі ў якасці галоўнага палітычнага пастулату.**

Адной з самых важных справаў, якая прывяла да адкрытага канфлікту, стала пытанне аб рэарганізацыі віленскага Беларускага нацыянальнага камітэту. БНК дзейнічаў з 1919 г. і лічыўся агульнабеларускай арганізацыяй. У БНКу уваходзілі прадстаўнікі беларускіх грамадскіх і культурных арганізацый, многія з якіх да вясны 1926 г. перасталі існаваць. Кіраўніцтва Грамады імкнулася рэфармаваць БНК наступным чынам: увесці прадстаўнікоў новых арганізацый і заснаваць асобную палітычную камісію, рашэнні якой былі абавязковыя для ўсіх арганізацый. Пасля шэрагу сустрэчаў новы склад БНК быў зацверджаны, прычым БСС, Грамаду і БХД прадстаўлялі па тры чалавекі. Аднак, паколькі большасць прадстаўнікоў іншых арганізацый складалі прыхільнікі БСРГ, то хрысціянскія дэмакраты і сельсаюзаўцы заставаліся ў меньшасці. У такіх умовах удзел у палітычнай камісіі фактычна азначаў згоду падпарадкавання дырэктывам, якія атрымлівала Грамада ад кіраўніцтва КПЗБ. 18 красавіка адбыўся канчатковы раскол. З гэтага моманту БНК страціў сваё значэнне і ў 1926 г. больш не збіраўся¹⁶. Перыяд з мая да позняй восені 1926 г. стаўся часам найбольш вострага супрацьстаяння хрысціянскіх дэмакратаў і грамадоўцаў, калі газетная палеміка часта выходзіла за межы палітычнай карэктнасці.

Яшчэ адной паказальнай старонкай ва ўзаемаадносінах хрысціянскіх дэмакратаў і грамадоўцаў стала справа прызначэння беларуса на паса-

¹⁵ Докладная запіска І. Апанскага старшыні АГПУ СССР тав. Менжынскаму // Скарыніч. № 5. Мінск, 2002. С. 156.

¹⁶ Krótki zarys zagadnienia białoruskiego. S. 334-336.

ду віленскага арцыбіскупа. У пачатку 1926 г. такая перспектыва магла здавацца больш рэальнай, чым падаецца нам зараз. Беларускія ксяндзы мелі моцнага саюзніка ў асобе кардынала О'Рурка, які жывуў у Гданьску, выразна сімпатызаваў беларусам і выступаў у іх абароне перад папай. Пры ўмове супольнага выступлення ўсіх беларусаў справа прызначэння біскупа-беларуса ў Вільні магла б набыць шырокі міжнародны розгалас. Ёсць звесткі, што ў пачатку сакавіка 1926 г. Адам Станкевіч запрашаў паслоў Грамады наведальца О'Рурка, аднак тыя па розных прычынах захацелі адмовіліся¹⁷. Польскія спецслужбы патлумачылі нежаданне паслоў БСРГ сустрэкацца з кардыналам іх прыхільнасцю да метадызму. Але, магчыма, што яны ўжо мелі інструкцыі з Менску не падтрымліваць рэлігійнай дзейнасці ксяндза. Тым больш, што ў тым жа 1926 г. А. Станкевіч атрымаў канфідэнцыйную прапанову ўзначаліць Менскае каталіцкае біскупства ў БССР. Пасля ён расцэнываў гэтую прапанову як спробу зацягнуць яго ў Менск, пераўтварыць у “чырвонага біскупа”, а пасля знішчыць. Гэтая версія мае падсабой грунт яшчэ і таму, што некаторыя “саветафільскія дзеячы” (напэўна з ліку тых, што адмовіліся ехаць у Гданьск) актыўна заклікалі ксяндза Станкевіча ўзначаліць Менскае біскупства¹⁸.

Майскі пераварот быў сустрэты беларускімі і хрысціянскімі дэмакратамі без асаблівых ілюзіяў. 20 мая сябры БПК правялі ў Варшаве нараду, на якой было вырашана папрабаваць адураду Бартля новых выбараў, змяншэння падаткаў, амністыі, рабоча-сялянскага ўраду¹⁹. 23 мая “*Wieiaruskaja Krynica*” напісала: “...З гэтага “пераварота” бадай цалкам немагчыма спадзявацца змены ў польскай палітыцы на лепшае, як для народных меньшасцяў, так і агулам для Польшчы. Усё ў Польшчы пасля крывава-хваршаўскіх здарэнняў становіцца на стары шлях. А шлях гэты нам добра вядомы як самы дрэнны”²⁰. 31 мая і 1 чэрвеня паслы БПК, таксама як і паслы Грамады, устрымаліся пры галасаванні за кандыдатуры Пілсудскага і Масціцкага пры выбарах прэзідэнта Польшчы²¹. Пазнейшая пазіцыя грамадоўцаў і хрысціянскіх дэмакратаў адносна польскай дзяржаўнасці мала адрознівалася. Браніслаў Тарашкевіч 23 чэрвеня, выступаючы з Сойме, акрэсліў тагачасны стан рэчаў “як незамаскіраваную ваенную дыктатуру”²². Праз два тыдні коендз Станкевіч таксама з соймавай трыбуны сцвердзіў, што Пілсудскі імкнецца здабыць для сябе лаўры Мусаліні²³.

¹⁷ CAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2696.

¹⁸ Stankiewicz Ad. *Bielański Chryścijanski Ruch*. Wilnia, 1939. S. 167.

¹⁹ БДАМЛіМ. Ф. 3, воп.1, адз.з. 195, арк. 37-38.

²⁰ *Bielauskaja Krynica*. 1926. № 17. S. 1-2.

²¹ *Беларуская Справа*. 1926. № 14. С. 1.

²² Бергман А. Слова пра Браніслава Тарашкевіча. Мінск, 1996. С. 92.

²³ *Bielauskaja Krynica*. 1926. № 23. S. 3.

Як сцвярджалася ў матэрыялах польскай паліцыі, ксёндз Станкевіч заняў адносна Польшчы непрыхільную пазіцыю і адгэтага свайго становішча ўзалежніў накірунак БХД²⁴. З гэтай цыпаты становішча зразумела, што палітычная лінія БХД у 1926 г. выпрацоўвалася дзякуючы радыкальным беларускім ксяндзам, найперш Адаму Станкевічу. Ужо з канца вясны 1926 г. яны ўзялі курс на стварэнне масавай, радыкальнай у сацыяльным плане хрысціянска-дэмакратычнай арганізацыі, якая б, абараняючы незалежнасць Беларусі, змагалася і супраць палякаў і супраць саветафільства ў беларускім руху. Палякі небезпадстаўна лічылі “Аб’яднанне беларусаў-каталікоў” (папярэдніцу БХД, якой кіравалі ксяндзы Станкевіч, Гадлеўскі і Рэшэць) самай моцнай пасля БСРГ арганізацыяй.

Далёка не ўсе прыхільнікі хрысціянскай дэмакратыі былі задаволеныя бескампраміснай пазіцыяй БХД адносна Польшчы і радыкальнай праграмай партыі, прынятай у кастрычніку 1926 г. Падчас абмеркавання праграмы БХД кс. Фабіян Абрантовіч пісаў Адаму Станкевічу: “Гэты праект – гэта не Хрысціянская Дэмакратыя”²⁵. Аднак Адам Станкевіч, які да таго часу ўжо мабыць расчараваўся ў перспектывах Сялянскага саюзу, працягваў дзейнічаць у выбраным накірунку. 24 кастрычніка 1926 г. БХД пачала працаваць як палітычная партыя.

Другое паўгоддзе 1926 г. вылучалася даволі супярэчлівымі тэндэнцыямі ва ўзаемаадносінах БХД і БСРГ. З аднаго боку, пад хвалямі Грамады, рост якой перайшоў у стадыю ланцуговай рэакцыі, “фронт БХД яўна курчыўся”²⁶, з другога – у лоне самой Грамады пачалі з’яўляцца першыя прыкметы палітычнай крышталізацыі. Першае пацвярджалася тым, што БСРГ пачала пранікаць у каталіцкія (традыцыйна хадэцкія) рэгіёны Беларусі. Так, са снежня 1926 г. грамадоўцы пачалі друкаваць лацінкай газету “Narodny Zwon”, мэта выдання якой была вызначана вельмі проста, “каб палажыць канец дэмаралізуючай манаполіі сярод беларусаў-каталікоў палітыкана-ксяндза Станкевіча”²⁷.

Праўда, неабходна адзначыць, што ў стадыю адкрытай барацьбы на вёсцы супрацьстаянне БСРГ і БХД так і не перайшло, хоць польскія ўлады гэтага і чакалі. Калі ж гаварыць аб праявах палітычнай крышталізацыі БСРГ, то хрысціянскія дэмакраты і сельсаюзаўцы з трывогай чакалі развязкі гістарычнай драмы партыі. “Гэта будзе вялікан на гліняных нагах” – прарочыў адзін з аўтараў “Беларускай крыніцы” кажучы аб

²⁴ БДАМЛіМ. Ф. 3, воп. 1, адз. 195, арк. 53.

²⁵ Адзел рукапісаў Цэнтральнай Навуковай Бібліятэкі імя Я. Коласа Нацыянальнай Акадэміі Навук Беларусі. Ф. 4, Воп. 1, адз. 138, арк. 6.

²⁶ Stankiewicz Ad. Biełaruski Chryścijanski Ruch. S. 188.

²⁷ Наша Справа. 1926. № 5. С. 5.

тым, што разбуджаная сацыяльнымі лозунгамі маса здольная толькі на адзін рашучы рывок, аднак не зможа пераўтварыцца ў паўнаважную палітычную партыю²⁸. Публіцысты, што пісалі ў “Беларускую крыніцу”, бачылі для грамадоўцаў толькі адзін выхад – развіццё беларускай нацыянальнай і культурнай працы з мэтай умацавання сярод сялян беларускай нацыянальнай свядомасці. “Разумею гэта Грамада і што раз прыймае выразнейшы твар беларускі, аддаляючыся ад імкненняў сацыялістычнага інтэрнацыяналу, каторы нашыя соцыялістыя прывыклі разумець па-расейску,” – пісаў у кастрычніку 1926 г. Янка Дудар²⁹.

Падобныя выказванні і далі пазней савецкім гісторыкам глебу для сцверджанняў, што хрысціянскія дэмакраты хацелі перавесці рэвалюцыйную дзейнасць БСРГ у рэчышча мірнай стваральнай працы і такім чынам імкнуліся да супрацоўніцтва з “санацыяй”. Насамрэч справа заключалася ў ліхаманкавым пошуку выхаду з узнікшай сітуацыі з найменшымі для ўсяго беларускага руху стратамі. Было ўжо вядома, што паўстанне ў Заходняй Беларусі не будзе падтрымана з БССР і непазбежна пацерпіць паражэнне. Браніслаў Тарашкевіч у пагадненні з кіраўніцтвам КПЗБ паспешна “капаў” для сваёй партыі другую лінію акупаў у выглядзе гурткаў Таварыства беларускай школы (думаю, менавіта гэта стала сапраўднай прычынай выключэння Адама Станкевіча з праўлення ТБШ восенню 1926 г.) і адначасова шукаў шлях да збліжэння з былымі калегамі па БПК.

Разгон павятовага з’езду БСРГ у Стара-Бярозаве яскрава прадэманстравала ўхільнасць палякаў да рашучых дзеянняў і немінучасць разгону Грамады. Як пісалі функцыянеры польскай паліцыі, наступствы разгону з’езду “выразіліся ў нараджэнні пачуцця агульнабеларускай салідарнасці, якая праявілася ў пэўным збліжэнні лідараў беларускіх партыяў”³⁰. У “Сялянскай ніве” і “Беларускай крыніцы” былі надрукаваныя гнеўныя артыкулы. Паслы Грамады і БПК склалі маршалку Сойму інтэрпеляцыю. Відавочна менш стала на старонках грамадоўскіх газетаў лаянкі ў адрас БХД і БСС. У канцы 1926 г. адбыўся цэлы шэраг сустрэчаў грамадоўскіх паслоў і прадстаўнікоў БПК. Так, 11 снежня 1926 г. кс. Адам Станкевіч і Васіль Рагуля прысутнічалі на абедзе ў гонар пасла лейбарысцкай партыі Вялікабрытаніі Артура Шэферда, які ладзіўся Б.Тарашкевічам³¹. Крыху раней, у лістападзе 1926 г., беларуская друкарня імя Францішка Скарыны, якая была ўласнасцю кс. А.Станкевіча, надрукавала другое выданне праграмы Грамады³².

²⁸ Bielaruskaja Krynica. 1926. № 42. S. 2.

²⁹ Bielaruskaja Krynica. 1926. № 35. S. 4-5.

³⁰ CAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2696.

³¹ Тамсама.

³² Бергман А. Слова пра Браніслава Тарашкевіча. Мінск, 1996. С. 87.

Гэты факт даволі яркава адлюстроўвае сапраўдную сутнасць ста-сункаў лідэраў абедзвюх партыяў. Неабходна таксама звярнуць увагу на тое, што будучы выключаным амаль з усіх арганізацыяў, якія былі пад уплывам БСРГ, Адам Станкевіч да самага канца заставаўся сябрам праўлення адной з самых важных грамадоўскіх інстытуцыяў – Беларускага кааператыўнага банку і нават штомесяц атрымоўваў 200 злотых³³ (кошт выдання прыкладна аднаго нумару “Крыніцу”). Гэтыя грошы можна разглядаць як сваеасабліваю “плату за рызыку”, бо ксёндз Станкевіч выдатна ведаў, адкуль ідуць гэтыя грошы і быў гэтым незадаволены. Аднак ён трымаўся кампрамісу з грамадоўцамі, мабыць, згаджаючыся з тэзісам В.Рагулі, што грошы на беларускую справу можна браць нават у чорта.

Сёння надзвычай цяжка сцвярджаць, наколькі сур’ёзным магло б быць пагадненне БСРГ і БХД, але перспектыва яго існавала. “Імкненне БХД да незалежнасці беларусаў не можа выклікаць прынцыповых разыходжанняў дзвюх арганізацыяў, паколькі вядома, што беларускія незалежніцкія тэндэнцыі не чужыя некаторым кіраўнікам БСРГ і на гэтай аснове яны маглі б дасягнуць пагаднення з кс. Станкевічам, тым больш што яны знаёмыя і знаходзяцца ў добрых асабістых стасунках”³⁴, – паведамлялася ў камунікаце польскай паліцыі. Аднак, сціплыя крокі да згоды аказаліся запозненымі.

У ноч з 14 на 15 студзеня 1927 г. паслы Грамады былі арыштаваныя. Аднымі з першых, хто выступіў у іхабарону, былі сябры БПК. Ф.Ярэміч і В.Рагуля выступілі ў Сойме з прамовамі. “Масавыя арышты. Арышты паслоў. Зламаныя канстытуцыі”, – пісалі друкаваныя ворганы БХД і БСС³⁵. Лейтматыў усіх выступленняў быў аднолькавы. Беларусы, незалежна ад палітычных поглядаў, ацанілі разгром БСРГ як паход супраць усяго беларускага руху³⁶. У красавіку Р.Ялбжыкоўскі забараніў ксяндзу Станкевічу займацца палітычнай дзейнасцю. Крыху пазней адбыўся суд над ксяндзом В.Гадлеўскім.

У заключэнні адзначым, што па-першае, паміж лідэрамі БСРГ і БХД не існавала прынцыповых разыходжанняў адносна будучага сацыяльна-эканамічнага развіцця беларускай нацыі. Яны схіляліся да тэзісу аб бяскласавасці беларускага народу і задавальняліся эканамічнай палітыкай, што праводзілася ў БССР у 1920-х гг. Па-другое, палітычнае супрацьстаянне БСРГ з аднаго боку, і БХД з БСС з другога, тлумачылася ў першую чаргу ідэалізацыяй лідэрамі Грамады БССР як “беларускага дому” і не-

³³ SAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2696.

³⁴ Тамсама.

³⁵ Сялянская Ніва. 1927. № 6. С. 1.

³⁶ Sprawy Narodowościowe. 1927. № 1. S. 51.

прыняццем гэтага тэзісу хадэцкімі і сельсаюзаўскімі правадырамі. Адам Станкевіч і ягоныя аднадумцы небеспадстаўна разглядалі ўзбудуенні БССР, беларусізацыю і НЭП як часовыя з’явы, арганізаваныя ў тым ліку і дзеля таго, каб падпарадкаваць камуністам беларускі нацыянальны рух за межамі БССР.

Лідэры Грамады, карыстаючыся неабмежаванымі фінансавымі рэсурсамі, арганізацыйным апаратам КПЗБ і прапагандуючы поспехі нацыянальнага і эканамічнага будаўніцтва ў Савецкай Беларусі, павялі за сабой народ, чаго не маглі зрабіць хрысціянскія дэмакраты, якія аб’ектыўна не маглі разлічваць ні на адзін з вышэйпералічаных фактараў.

Адказна на пытанне, чым была ў такім выпадку Грамада, правакацыяй ГПУ³⁷ ці спробай нацыянал-камуністаў арганізаваць народнае паўстанне ў Заходняй Беларусі³⁸ дадуць толькі новыя даследаванні. Аднак з пэўнасцю можна канстатаваць факт, што БСРГ была грандыёзным у гісторыі Беларусі масавым рухам, які варта разглядаць як важны этап у фармаванні беларускай нацыі.

Што тычыцца пазнейшай ацэнкі беларускімі хрысціянскімі дэмакратамі ролі Грамады ў беларускай гісторыі, то яна была даволі стрыманай, хаця лаянкі ў адрас грамадоўцаў не было ніколі. Так, у сваёй кнізе “Беларускі хрысціянскі рух” ксёндз Адам Станкевіч напісаў: “Была гэта, як потым выясьнілася, марксісцкая, дэмагогічная, збліжаная да камунізму, з’орэнтаваная на Саветы, беларуская арганізацыя... На народныя беларускія аднак справы звяртала яна ўвагі мала, а найбольш на справы сацыяльныя ў духу марксізму”³⁹. За дванаццаць пасляграмадоўскіх гадоў у хадэцкай прэсе толькі аднойчы з’явілася фраза аб тым, што “дзякуючы партыі БХД і яе воргану “Купіса” дзейнасць “Грамады” была параліжавана і многа душ было ўратавана ад матэр’ялізму і атэізму”⁴⁰. Гэтае выказванне ўзята з тэксту мемарыяла, які хадэцкія дэлегаты ў пачатку 1929 г. склалі папскаму нунцыю ў Варшаве ў спадзяванні апраўдацца перад абвінавачваннямі віленскага арцыбіскупа Р.Ялбжыкоўскага ў тым, што беларуская хадэцыя “дапускае памылкі камунізму і матэр’ялізму”.

Паколькі гэтая фраза была не больш чым спробай хоць нежак уціснуць беларускую палітычную дзейнасць у рэчышча касцельнай ідэалогіі і мела канкрэтны палітычны падтэкст, то наўрад ці яна адлюстравала сапраўдную пазіцыю лідэраў БХД. Больш рэальна яе высветліў артыкул, які з’явіўся на старонках “Беларускай крыніцы” вясной 1931 г.

³⁷ Х.Х. Візвольны рух Білорусі // Скарыніч. № 5. Мн., 2002. С. 127-128.

³⁸ Аркуш А. Савецкая Рэспубліка была шанцам // Наша Ніва. 2005. № 1. С. 14.

³⁹ Stankiewicz Ad. Bielaruski Chryścijanski Ruch. Wilnia, 1939. S. 187.

⁴⁰ Bielaruskaja Krynica. 1929. № 7. S. 2.

А ўтар, які схаваўся пад псеўданімам *Вясковец*, сцвердзіў, што дзейнасць Грамады была шкодная найперш таму, што лідэры партыі звязаліся з камуністамі, і гэта дало палякам нагоду разagnaць Грамаду бо “няма як назваць беларусаў за тое, што яны беларусы”⁴¹.

Галоўную ж цытату пакінем без каментараў, адзначыўшы толькі, што ад яе ўжо павявала легендай Беларускай сялянска-работніцкай Грамады, легендай, якая ўзнікне толькі праз некалькі дзесяцігоддзяў: “Дзейнасць “Грамады” была карыснай перадусім тым, што скранула беларускі народ ад векавога сну. Трэба было бачыць той уздым духа і тую бадзёрасць у людзей, якія запісваліся ў “Грамаду”. Ім здавалася, што час нядолі кончыўся, а набліжаецца сьветлая пара адраджэння; усе былі захоплены радыкальнымі клічамі нацыянальнай і сацыяльнай свабоды; гэтае захопленне абыймала ня толькі маладых, але і старых – усе верылі, што вось-вось наступіць “нешта рашучае”; гэтае “нешта” пераменіць у адзін міг усе няшчасці і злыбяды на сьветлае бытаваньне... Рух “грамадаўскі” быў стыхійны, яго можна параўнаць з рухам вады, якая ў часе паводкі залівае ўсё; з рухам паветра, якое ў часе буры шуміць і ломіць дрэвы; з рухам сьнегу, які валіцца з гары ў даліну. Беларускі народ паказаў тады сваю стыхійнасць, гэтак блізкаю да прыроды і разам з гэтым сваю натуру... Клічы “грамадаўскія” – гэта былі клічы беларускага народу ўзятыя не ў паасобных адзінках, але ў цэлай народнай масе, якая бывае падобнай да вады, сьнегу, буры, словам да масы, якая ляціць, сама ня ведаючы куды... І можна сказаць з цэлай пэўнасцяй, што не правадеры зрадзілі “Грамаду”, але яе зрадзіла нутро беларускага народу. У “Грамадзе” адбіваліся, як у лостры, усе пажаданні беларускага нутра, беларускай душы”⁴².

Дадатак

З дзённіка Пятра Сяўрука (1905-1929)⁴³

Ноябрь 1926 года. Понедзелік 15 [...]

Но жыць можна сказаць сцавила мяня і я невольна восхищаюся тем, что делается вокруг. Творить[ся] что-то изумительное, непонятное,

⁴¹ Bielaruskaja Krynica. 1931. № 15. S. 1.

⁴² Тамсама.

⁴³ Беларускі філосаф і паэт, грамадскі і культурны дзеяч са Свідзея, які некаторы час узначальваў Гарадзенскую павятовую ўправу Таварыства беларускай школы. Перапісваўся з Антонам Луцкевічам, Ігнатам Дварчаніным, Зоськай Верас. Быў прыхільнікам канцэпцыі Льва Талстога непраціўлення злу сілай, шмат зрабіў для развіцця беларускага культурнага жыцця на Гарадзеншчыне (заўвага аўтара).

но что-то хорошее. Я не могу сочувствовать доктринам “Грамады”, которые меня оттолкнули сразу, как только я прочиталих, но тем не менее самое движение связанное с “Грамадой” меня восхищает. Меня радует та солидарность, которая начинает рождаться в народе в связи с организацией “Грамады”, и только неприятно действует служение тем доктринам, которые выдвинуты “Грамадой” и которые являются чем-то наподобие церковных догматов о троице, о рае, о сотворении мира и т. п. в прекрасном христианском учении. Удивительно как же похоже требование доверия к социалистическим доктринам на церковное требование слепым догматам церковной веры. Как здесь так и там настойчиво утверждают что вера в эти доктрины, догматы приведёт к спасению от существующего зла или от ада, но как здесь так и там не видят, что сильнее и вернее предполагаемого чуда спасает и освобождает людей то хорошее, что находится в основе их объединения согласия. Они не подозревают, что союз, единение, хорошие чувства друг к другу рвёт пути той неволи, в которой они находились, ибо их поработали не землевладельцы и капиталисты, не короли и аристократы, но их невежество раздоров, несогласий и т. п. Следовательно, если началось объединение и согласие, то уже кончена неволя, но предполагая, что их кто-то неволит, они ещё ожидают “чуда”, ещё готовятся что-то делать, не делая того, что нужно. И это ожидание “чуда,” эта борьба за доктрины в своё время разъединит этих людей, которые теперь с таким энтузиазмом объединяются. И это опять поведёт их к неволи [...]

Пытанні да Андрэя Вашкевіча

Эдуард Мазько (Гародня): Як на фоне той ідыліі ва ўзаемаадносінах Станкевіча і Грамады, якую Вы паказалі, ацаніць выключэнне ксяндза Адама Станкевіча ў студзені 1927 г. з Таварыства беларускай школы з абвінавачваннямі яго ў амаральнасці ды інш.? Адначасна з’явіўся заклік да беларускай грамадскай байкатаваць яго асобу.

Таксама хачу запытацца пра “прыхільнасці” беларускіх друкароў з друкарні імя Ф.Скарыны. Вядома, што яны друкавалі нават расейскія газеты. Ці можна гэта разглядаць як праяву прыхільнасці да пазіцыі расейскай меньшасці і яе арганізацый? Можа ўсё ж такі гэта была хутчэй праява прадпрымальніцтва, бо пазней друкарня пачала друкаваць газету “Змаганне”. І апошняе. Наколькі адназначнай была рэакцыя Хрысціянскай дэмакратыі на майскі пераварот Ю.Пілсудскага?

Захар Шыбека (Менск): Калі Грамада гэта “прыродная стыхія”, то чым была для беларускага руху Хрысціянская дэмакратыя?

Адказы Андрэя Вашкевіча

Адказ Эдуарду Мазько: Думаю, што Б.Тарашкевіч “працаваў” у двухнакірунках. Ён падтрымліваў сувязі з КПЗБ і адначасна з БХД. Нельга забываць таксама пра ролю Антона Луцкевіча. Нагадаю, што Б.Тарашкевіч выключылі з ТБШ за знявагу Антона Луцкевіча. Нават палеміка паміж грамадоўцамі і “хадэкамі” адбывалася па ініцыятыве А.Луцкевіча (пра гэта пісаў Рагуля).

Што датычыць выданняў віленскай друкарні імя Скарыны, то звяртаю ўвагу, што прэсу апанентаў (таго ж Паўлюкевіча) Адам Станкевіч не друкаваў ніколі. Газета “Змаганне” друкавалася па дамоўленасці з самым “беларускім” з лідэраў гэтай партыі Дварчаніным, і гэта можна разглядаць як выключэнне. Ёсць звесткі (1938), што ў друкарні імя Скарыны працавалі нават сябры распушчанай КПЗБ.

Адносна рэакцыі БХД на травеньскі пераварот.. Толькі К.Гамулка ў сваёй кнізе сцвердзіла, што прэзыдыум БХД паслаў віншавальную тэлеграму Ю.Пілсудскаму. Дакументальных пацверджанняў мы не маем. Прэзыдыум партыі, фактычна, яшчэ не існаваў. Працэс арганізацыі БХД не быў закончаны. Вытрымкі з друку БХД сведчаць хутчэй пра адмоўную рэакцыю. Хоць матэрыялы дэфензівы паведамляюць пра стрыманае стаўленне Станкевіча да травеньскіх падзеяў. Ён быццам бы чакаў, чым гэты пераварот абярнецца для беларусаў.

Адказ Захару Шыбеку: Калі Грамаду можна параўнаць са стыхіяй, то хадэцыю – з цвярозым розумам беларускага руху. Калі б атрымалася спалучэнне стыхіі і розума... Але па аб’ектыўных прычынах гэтага не адбылося.